

УДК 811.112.2'37:398

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОНІМІВ У ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ФОЛЬКЛОРНИХ БУВАЛЬЩИН (VOLKSSAGEN)

К.В. Бучіна (Харків)

У статті розглядаються власні назви як особлива категорія іменників, їх основні характеристики та семантичні особливості функціонування різних їх типів у текстах німецькомовних фольклорних бувальщин, підкреслюється наявність серед них декількох різних груп, які представлені в досліджуваних текстах у різній мірі. Аналізуються принципи словотворення певних категорій онімів, характерних для розглянутих текстів.

Ключові слова: антропоніми, власні назви, міфоніми, німецькомовні фольклорні бувальщини, топоніми, хрононіми.

Бучина Е.В. Семантические особенности онимов в текстах немецкоязычных фольклорных быличек (Volkssagen). В статье рассматриваются имена собственные как особая категория существительных, их основные характеристики и семантические особенности функционирования различных их типов в текстах немецкоязычных фольклорных быличек, подчеркивается наличие среди них нескольких различных групп, в различной степени представленных в исследуемых текстах. Анализируются принципы словообразования отдельных категорий онимов, характерных для исследуемых текстов.

Ключевые слова: антропонимы, имена собственные, мифонимы, немецкоязычные фольклорные былички, топонимы, хрононимы.

Buchina K.V. Semantic properties of proper names in German folktales (Volkssagen). The article overviews proper names as a special category of nouns, their basic characteristics and semantic functional properties of different types of them in German folktales, observes their classification into several different groups, unequally represented in studied texts. The principles of word formation in several categories of proper names, which are typical for studied texts, are analyzed.

Key words: anthroponyms, German folktales, mythonyms, proper names, toponyms, chrononyms.

Останнім часом серед лінгвістів зріс інтерес до фольклорних текстів та їх лінгвостилістичних особливостей. Досить популярним стає дослідження текстів, в яких відображається світо-сприйняття людини певної лінгвокультурної спільноти, а отже з'являється можливість встановлення культурної специфіки у функціонуванні певних лексичних та стилістичних засобів, зокрема, онімичної системи. Однак, при досить посиленій увазі до антропоніміки як до науки, попри значну кількість робіт, у яких вивчаються проблеми власної назви у повсякденному спілкуванні, в художніх, історичних та офіційних текстах, питання про семантичну специфіку онімів у фольклорних текстах у сучасній лінгвістичній науці ще не повністю розроблене.

Актуальність проведеного дослідження підтверджується відсутністю системного аналізу специфіки використання власних назв (ВН) у текстах німецькомовних фольклорних бувальщин. Детальне вивчення функціонування онімів у названих текстах доповнить існуючі дані про даний вид фольклорних текстів і дозволить глибше проникнути в семантичну систему німецькомовного фольклору і виявити внутрішні закономірності творів німецькомовної усної народної творчості. Саме тому в якості об'єкту дослідження були обрані власні назви, вжиті в текстах німецькомовних народних бувальщин (Volkssagen), а предметом вивчення стали особливості їх семантичної структури. Матеріалом дослідження стали 155 текстів

німецькомовних бувальщин, зібраних в регіоні Баден на півдні Німеччини.

Власні назви можна вважати такими мовними засобами, що, не будучи носіями понять, включають їх у свою семантичну структуру, утримуючи на рівні сем. Вони являють собою окрему групу іменників, які слугують для особливого індивідуального позначення предмету, безвідносно до ситуації, що описується, та без обов'язкових уточнюючих означень [1, с. 9]. Таким чином, власні назви виконують у мові насамперед номінативну функцію – тобто вказують на той предмет, якому вони надані в індивідуальному порядку, а також в певній мірі класифікуючу функцію, адже вони виділяють вказаний предмет із цілого ряду аналогічних, а отже містять в собі вказівку на цей клас [5]. При цьому, однак, варто пам'ятати про те, що носії мови мають певну свободу в надаванні власних імен і можуть присвоювати людські імена тваринам та неістотам.

У сучасній лінгвістиці існує два напрями розгляду власних назв як особливої категорії іменників. Одні дослідники (В. Брьондаль, Ж.Вандриєс) вважають, що власні назви не мають окремого значення і слугують лише для позначення предмету, на який вони вказують [2, с. 73, 81]. Інші лінгвісти (напр., Д.І. Єрмолович, Л.М. Щетинін та ін. [1, 3]) наполягають на тому, що власні назви мають своє специфічне значення, хоча серед прибічників цієї теорії зустрічаються розходження стосовно наявності в них понятійного ядра.

Слідом за Д.І. Єрмоловичем [1, с. 12], ми хотіли б виділити 4 компоненти в значенні ВН: а) **буттєвий** – вказує на існування та предметність означуваного. Цей компонент наявний як у власних, так і у загальних назв (щодо цього компоненту варто також зазначити, що існує точка зору, представником якої є Ж. Дерріда, згідно якої ВН апіорі перевершує носіїв імені, якщо розуміти під цим смертне тіло, яке зникає, а його ім'я залишається [4, с. 63–122]); б) **класифікуючий** вказує на приналежність предмета до певного класу. Це денотат предмету. Так, денотатами антропонімів є люди, денотатами зоонімів – тварини, в якості денотатів

топонімів можуть виступати континенти, країни, міста, селища, річки тощо; в) **індивідуалізуючий** – спеціальне призначення певного імені для називання одного з предметів в рамках денотату. Такий предмет є референтом імені. Всі ці три компоненти представляють собою стисле повідомлення типу “An dieser Brücke stand früher ein kleines Haus, welches das Knorrhäuslein genannt wurde” (“Knorr”) [8]. Є ще й четвертий компонент, **характеризуючий**, який включає в себе набір ознак референта, які достатні для того, щоб співрозмовники розуміли, про що йде мова. У досліджених нами фольклорних бувальщинах землі Баден та земель, що межують із нею, зустрічається багато ВН, якими позначені малі, однак добре відомі в межах цієї місцевості населені пункти, такі як *Lautenbach* або *Oberbeuren*.

При вивченні ВН деякі дослідники (напр., О.В. Суперанська, Д.І. Єрмолович) виділяють ще один компонент, завдяки якому можливе перенесення індивідуального імені на інший предмет, завдяки чому ВН отримують можливість описувати властивості цілого ряду об'єктів, тобто набувають властивостей загальних назв [3, с. 113]. Це відбувається завдяки тому, що оскільки ВН представляють собою індивідуальне позначення предмету, вони не мають основної конотації, але можуть мати додаткові, коли предмет є добре відомим. І якщо одна з додаткових конотацій стає головною, ВН перетворюється на загальну. Слід однак зазначити, що в розглянутих нами німецькомовних бувальщинах такий компонент ВН не проявився.

Беручи за основу поділу класифікуючий компонент у значенні ВН, більшість дослідників використовують класифікацію О.В. Суперанської [3, с. 174–205] та виділяють **імена істот або створінь, які сприймаються як істоти**. Сюди належать антропоніми – імена людей, серед яких також розрізняють індивідуальні та групові антропоніми, зооніми – імена різноманітних тварин, птахів та ін., які також бувають груповими та індивідуальними, міфоніми – до цієї групи входять назви людей, тварин, рослин, народів, географічних та космографічних об'єктів, які насправді ніколи не існували.

Інший клас ВН утворюють **найменування неістот**. До назв, які позначають неістот, можна віднести топоніми, або ж назви географічних об'єктів. Серед них розрізняють територіальні та акваторіальні топоніми. До територіальних відносяться ороніми (до них відносяться найменування гір та інших височин), спелеоніми (назви печер, гротів та цілих підземних систем), назви підземних річок, озер тощо можна віднести як до спелеонімів, так і до гідронімів, дрімоніми (найменування лісних масивів). Серед акваторіальних топонімів, які також називають гідронімами, виділяються моря (пелагоніми), озера (лімноніми), болота (гелоніми), річки (потамоніми). Назви дрібних географічних об'єктів найчастіше належать до мікротопонімій. Не слід також забувати про те, що окрім назв географічних об'єктів, існує також велика група об'єктів, які пов'язані з діяльністю людини. До них можна віднести назви населених пунктів, які останнім часом отримали загальне позначення оїнонімів, серед яких існує також більш дрібне поділення на астіоніми (назви міст) та комоніми або хоріоніми (найменування сільських поселень). Назви вулиць та інших дрібних об'єктів у межах поселень, які становлять складну систему, називають урбанонімами. Також розрізняють назви шляхів сполучення та маршрутів (дромоніми), назви великих географічних, економічних та історичних областей об'єднуються під назвою хоронімів, назви будівель та інтер'єрів входять до складу урбанонімів.

До назв неістот слід також віднести космоніми та астроніми (це досить великий розділ ономастики, куди відносяться ВН, що позначають космічні об'єкти), фітоніми (так позначають ВН окремих рослин, які в сучасній дійсності зустрічаються доволі рідко), хремотоніми – цю назву отримали імена окремих неістот (посуду, зброї, дорогоцінностей, музичних інструментів тощо), назви засобів пересування, сортові та фірмові назви, які в силу своєї специфіки знаходяться на стику між власними назвами та загальними.

Ще одну групу ВН складають **власні назви комплексних об'єктів**. Серед них розрізняють назви організацій, суспільств, підприємств, назви

органів періодичного друку, хрононіми (позначення певних відрізків часу, серед них зустрічаються як такі, що даються явищам регулярним та єдиним в своєму роді), назви війн, заходів та кампаній, свят та ювілеїв, літературних творів та витворів мистецтва, документоніми (назви документів, актів, законів), назви стихійних лих, фелероніми (позначення нагород).

З огляду на специфіку текстів німецькомовних бувальщин, слід зауважити, що в них не можуть бути представлені всі вищезгадані види ВН. Проведений нами аналіз німецькомовних бувальщин землі Баден та територій, що межують з нею, свідчить про те, що найбільш поширеною категорією ВН, які зустрічаються в них, є назви неістот, серед яких найбільшу групу становлять топоніми. В межах цієї категорії власних назв в досліджених бувальщинах ми бачимо наявність хоронімів (*Deutschland, Amerika*), назв великих і малих міст, або астіонімів, (*Brugg, Zell, Basel*) та селищ / комонімів (*Königsbach, Dittishausen, Wiesenthal*), назв озер / лімнонімів (*der Bodensee, der Blindensee*), річок / потамонімів (*die Möhlin, der Rhein, die Moosalb*), абатств та церков, які ми не можемо в повній мірі віднести до урбанонімів, враховуючи те, що за часів створення бувальщин вони не завжди входили до складу міст (*Abtei Schwarzach, Kloster Lichtenenthal, eine Mariahilfsskapelle*), гір / омонімів (*der Thurmberg, der Eichelberg*) лісів / дрімоніми (*der Waidachwald, der Odenwald*), гір (*der Berg Lindhelle, der Dinkelberg, der Feldberg*), замків, які ми теж виділяємо у окрему групу, оскільки вони не в усіх випадках перетворилися на міста (*die Sausenburg, das Bergschloss Staufenberg, das Bergschloss Schauenburg*) та інших предметів, які не потрапляють на карти, однак мають значення для мешканців певної місцевості (мостів, як *Hilpertsauer Brücke*, галявин як *Heidenmatte*, камінів як *Wolfsstein*). У ході нашого дослідження текстів бувальщин було виявлено, що урбаноніми, а саме назви вулиць та інших дрібних об'єктів в поселеннях, представлені не досить широко. Так, нами знайдено лише два згадування назв вулиць

(*die Mistgasse, die Schlorpengasse*), причому лише в одному випадку пояснюється поява даної власної назви: „*Davon erhielt die Straße auch den Namen Schlorpengasse, welchen sie aber jetzt, wo die Herberge nicht mehr besteht, beinahe wieder verloren hat*“ („*Die Schlorpengasse*“) [8]. В невеликій кількості зустрічаються також назви будівель, напр., *Knorrhäuslein*, „*zum todten Hund*“, *Engelwirthshaus*, у більшості випадків в текстах розглянутих бувальщин пояснюється поява такої назви споруди: „*In die Wohnstube eines Schwarzwälderhofs schlug der Blitz und fuhr durch einen Tisch, worauf ein kleines Kind schlief; dasselbe ließ er unverseht, tödtete aber einen Hund, der, gerade unter dem Kind, auf dem Stubenboden lag. Von diesem Vorgang wird der Hof "zum todten Hund" genannt*“ („*Zum todten Hund*“) [8].

Розглянуті топоніми несуть у бувальщинах насамперед експліцитну культурну інформацію, пов'язану з місцем проживання діючих осіб або в якості назв місця центральної події бувальщини, тобто зустрічі героя із надприродним.

Як ми бачимо з наведених вище прикладів, досить часто топоніми несуть в собі інформацію про об'єкт, який вони позначають. Так, ороніми здебільшого несуть в собі компонент *-berg*, (нім. *der Berg* гора), дрімоніми – компонент *-wald* (нім. *der Wald* ліс), ліммонімів – *-see* (нім. *der See* озеро), замків *-burg* (цей компонент також є характерним для назв міст, що зумовлено особливостями німецького містобудування, коли міста росли навкруг укріплених споруд, “бургів” нім. *die Burg*), назви селищ містять в собі різноманітні компоненти, які означають різні предмети, біля яких утворювались дані поселення: *-bach*, *-thal*, *-hausen* відповідно *der Bach* (струмок), *das Tal (Thal)* (долина), *hausen* (жити, проживати), урбаноніми – компоненти, які позначають їхню приналежність до певного класу об'єктів в межах певного поселення, *-gasse*, *-häuslein/-haus* від нім. *die Gasse* (нім. провулок, вуличка) та *das Haus* (нім. дім) відповідно. Другим компонентом ВН здебільшого є відрізняючий признак, тобто якась особливість, яка виділяє означуваний предмет серед інших.

Наприклад, ВН *der Eichelberg* свідчить про те, що на схилах цієї гори в значній кількості росли дуби (нім. *die Eichel* жолудь) – принаймні за часів, коли виникла бувальщина. Дрімонім *der Waidachwald* складається з назви населеного пункту + компоненту *-wald*, тобто означає ліс, який знаходиться біля міста Waidach.

Значення згадуваних в бувальщинах міст та річок розгадується не завжди. Так, значення ВН *der Rhein* веде своє походження від індогерманського кореня *-rei-*, який означає “текти” [7]. Назви річок *die Möhlin*, *die Moosalb* мають кельтське походження, в останньому випадку на нього вказує компонент *-alb*, від кельтського слова *alp*, яке означає “висока гора” та вказує на регіон, де бере початок потік. Назва міста *Brugg* походить від “Brücke”, тобто “міст”, що вказує на власне цілі заснування міста Габсбургами, яке було створене на мості в найвужчому місці річки Аре [6].

Майже кожна бувальщина (серед дослідженої кількості нами знайдено лише 3 таких, які не відповідали загальному правилу) містить у собі вказівку на місцевість, де відбувалися події. Це зумовлюється тим, що саме в конкретності, в точному прив'язуванні до місцевості і полягає одна з особливостей бувальщин, які створювалися для того, щоб інформувати слухача/читача стосовно небезпек та особливостей певних місцевостей, застерегти та наставити перед ймовірною зустріччю з надприродним.

Власні назви, які позначають істот, у фольклорних бувальщинах зустрічаються в незначній кількості. Враховуючи специфічні особливості бувальщин як коротких оповідей про зустріч людей з надприродними явищами, стає зрозумілим, чому саме: адже сама особа людини, з якою відбулися певні події, не є настільки важливою, щоб залишитися у спогадах та увійти в текст бувальщини, адже коли, за думкою Ж. Дерріди, ВН потрапляє до тексту, вона залишає в ньому слід, стаючи ніби його могильним каменем та пам'яттю [4, с. 63-122]. У досліджених бувальщинах не зустрічаються зооніми, антропоніми також небагато, люди позначаються іменником з додаванням назви місцевості,

з якої вони походять: *ein Ritter von Hohinrot* (лицар з Хоінроту), *ein Mann von Bühl* (чоловік з Бюля), *eine Frau von Sinsheim* (жінка з Зінсхейму). Але невелика кількість антропонімів все ж зустрічається в бувальщинах землі Баден: *die lange Ell, Franz Oberst zu Ruchenschwand, Angelika Brand in Freudenberg, der Großherzog Leopold, Knorr, Maria, Brigitte, Katharina* (та *Kätherle*), *Ciriak, Schützen-Klaus, der heilige Ulrich, der heilige Fridolin, St. Antonius, Ahornbauer, der Kelterhännle*. Однак їх кількість незначна, частина з них є іменами історичних осіб (*der heilige Ulrich, der heilige Fridolin, Maria, der Großherzog Leopold*), ВН *Brigitte* пояснює, чому саме носить певну назву замок (*Ein Ritter von Hohinrot hatte eine Frau, Namens Brigitte, von der die Burg auch das Brigittenschloß heißt*: (“Brigitte”) [8], такі імена як *Ahornbauer, der Kelterhännle, die lange Ell, Schützen-Klaus*, є прізвиськами, причому бувальщини пояснюють, за що саме вони отримані. В останньому випадку ВН вказує на характер діяльності героя, причому згадані ВН залишилися не тільки в тексті, але й в назвах бувальщин. Зауважимо, що ВН *Franz Oberst* та *Angelika Brand*, які являють собою дуже рідку для фольклорних текстів форму “ім’я + прізвище”, ми знаходимо в бувальщинах XIX ст., коли їхнє повідомлення про зустріч із надприродним пройшло досить короткий шлях від усної розповіді до текстової форми та імена оповідачів не встигли втратитися у плині часу.

У бувальщинах зустрічаються також і міфоніми, серед них найменування духів, що отримали власні імена (*Spukgeist Poppele, Fee Melusine, Krachöhrle*), та архангела *Erzengel Gabriel*: два з названих імен мають пестливу форму на *-le*, характерну для тієї місцевості, що свідчить про позитивне ставлення людей до цих духів. Те саме стосується також і феї. Злі духи та інші недружні надприродні сили в досліджених нами бувальщинах не мають імен.

ВН-хрононіми в бувальщинах тісно сплітаються із назвами свят, здебільшого релігійних та прив’язаних до певної дати. У досліджених нами текстах зустрічаються такі хрононіми та назви свят:

Ostern, Pfingsten, Charfreitag, Nikolaus (тобто день святого Миколая), *Fronfasten, Maria-Geburt, Markustag, Bartholomäustag, Abend vor Allerheiligen, Advent*. Всі названі свята відзначаються регулярною річною повторюваністю, а їх назви за часів виникнення бувальщин використовувалися для відліку часу. Наприклад:

„*Am Vorabend von Nikolaus verummten sich in Dittishausen zwölf Bursche als Pelznikel und gingen umher in die Häuser*“ (“Teufelsritze”) [8].

Знайдена нами в текстах баденських бувальщин ВН, що позначає війну, ***Schwedenkrieg***, також, як і назви свят, слугує для позначення відрізка часу:

„*Im Schwedenkrieg kamen dieselben [Bürger] auf sieben herunter, welche, als der Friede verkündet ward, im Adlerwirthshaus zusammen kamen und mit einer Geige aufspielten*“ (“Königsbach”) [8].

Отже, тексти німецькомовних бувальщин містять в собі велику кількість ВН, серед яких найбільшу групу становлять топоніми, що зумовлюється специфікою бувальщин, які завжди прив’язані до певної місцевості. Особа героя бувальщини, тобто людини, з якою трапилась та чи інша подія, не несе великого змістового навантаження, тому ВН, які позначають істот (у нашому випадку це антропоніми та міфоніми), представлені в невеликій кількості, наявні також хрононіми та позначення свят, які слугують для позначення часових відрізків.

До перспектив дослідження слід віднести вивчення стилістичних засобів образності, вжитих у текстах німецькомовних фольклорних бувальщин, а також порівняльний аналіз стилістичного потенціалу власних назв у різних типах фольклорних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М. : Р. Валент, 2001. – 200 с.
2. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 367 с.
3. Щетинин Л.М. Имена и названия / Л.М. Щетинин. – Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1968. – 215 с.
4. Derrida J. Über den Namen.

Drei Essays. / Jacques Derrida / Hrsg. v. Peter Engelmann. – Passagen Verlag, 2000. – 176 S. 5. Wikipedia [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Власні_назви 6. Wikipedia [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.wikipedia.org/wiki/Brugg> 7. Wikipedia [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.wikipedia.org/wiki/Rhein#Etymologie>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. Neugesammelte Volkssagen aus dem Lande Baden und den angrenzenden Gegenden / Hrsg. v. Bernhard Baader. – Karlsruhe: A. Geßner'sche Buchhandlung, 1859. – 114 S. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/ebooks/27206>